

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ

Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції

**ПРОДОВОЛЬЧА ТА ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА
В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ПОВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ:
ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ ТА СВІТУ**

*присвяченої 125-річчю Національного університету
біоресурсів і природокористування України*

**Секція 4. Якість освіти та гуманітарна наука в умовах війни
та глобальних викликів**

**25 травня 2023 року
Київ, Україна**

Організатор конференції:

Національний університет біоресурсів і
природокористування України

Продовольча та екологічна безпека в умовах війни та повоєнної відбудови: виклики для України та світу: мат. Міжн. наук.-практ. конф., секція 4: Якість освіти та гуманітарна наука в умовах війни та глобальних викликів (м. Київ, 25 трав. 2023 р.). Київ, 2023. С. 358.

Матеріали конференції подано в авторській редакції.

У збірнику подано результати обговорення актуальних проблем, перспектив і шляхів забезпечення продовольчої та екологічної безпеки в умовах війни, плану відновлення України, сталого розвитку світу в контексті глобальних і регіональних викликів, трансформації суспільства та формування нової парадигми розвитку.

Редакційна колегія:

Ніколаєнко С. М. (відповідальний редактор), Кваша С. М., Кондратюк В. М., Ткачук В. А., Шинкарук В. Д., Барановська О. Д., Баль-Прилипка Л. В., Братішко В. В., Глазунова О. Г., Гриценко І. С., Діброва А. Д., Євсюков Т. О., Каплун В. В., Коломієць Ю. В., Кононенко Р. В., Васишин Р. Д., Мельник В. І., Остапчук А. Д., Отченашко В. В., Рудик Я. М., Ружило З. В., Савицька І. М., Тонха О. Л., Цвіліховський М. І., Яра О. С.

Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції

**ПРОДОВОЛЬЧА ТА ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ПОВОЄННОЇ
ВІДБУДОВИ: ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ ТА СВІТУ**

*присвяченої 125-річчю Національного університету біоресурсів
і природокористування України*

Секція 4. Якість освіти та гуманітарна наука в умовах війни та глобальних викликів

Відповідальний за випуск: **Отченашко В. В.**

© НУБіП України, 2023.

УДК 2-1-043.83

ЗАРОДЖЕННЯ ТА ФОРМУВАННЯ РЕЛІГІЇ

Поливач М.А., кандидат історичних наук, старший викладач (mariapolyvach@ukr.net)
Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ

Релігія в особливій формі відображає реальні соціальні процеси, інтереси, сподівання і прагнення людей. Релігійна боротьба, зумовлена розходженнями в розумінні певних догматів, насправді, переслідує земні цілі. Тому, аналізуючи будь-яку форму релігії, важливо знати: в яких історичних умовах вона виникла; в яких соціальних верствах поширювалась і як у віровченні відображалися їхні інтереси; які зміни відбувалися в цій формі релігії у процесі історичної еволюції; в якій формі (віровчення, культ, організаційна структура) вона існує тепер; яка її роль у житті сучасного суспільства [4, с. 40].

Проблема виникнення релігії тісно пов'язана проблемою виникнення і розвитку людини. За сучасними науковими антропологічними даними, еволюція людства охоплює величезний історичний період – понад 2 млн років. Припускають, що протягом цього часу

людина виокремилася з протолюдського стада завдяки трудовій діяльності, розширенню й ускладненню розвитку мислення.

Цей процес був достатньо тривалим. Далекі предки людини сучасного типу – австралопітеки, пітекантропи, синантропи – володіли лише зародками мислення і, звісно, не мали здатності до елементарного узагальнення, абстрагування, тобто до розумової діяльності як такої. Діяльність цих істот, яких вірніше було б назвати протолюдьми, обмежувалася виготовленням найпримітивніших знарядь, придатних для збирання та мисливства. Археологічні дослідження не дали жодних свідчень наявності в них будь-яких релігійних уявлень. Щоправда, деякі вчені припускають, що пізньому неандертальцеві, який жив понад 100 тис. років тому, були притаманні примітивні прояви віри в надприродне, зокрема культ померлих із вірою в існування потойбічного життя. Це виявлялось у способі поховання: покійників укладали на бік, орієнтували зі сходу на захід, зв'язували ноги, а поряд клали їжу та знаряддя праці. Такої думки дотримувався академік А. Окладников, який досліджував одне з неандертальських поховань на території Узбекистану в печері Тешик-Таш. Інші дослідники (проф. С. Токарев, Н. Капустін та ін.) спираючись на дані археології, етнографії, мовознавства, пов'язують виникнення релігії з ранньородовим устроєм, який склався близько 40 тис. років тому – коли людина вже володіла психологічними механізмами, що дозволяли розвиток релігійних уявлень.

На думку Т.М. Кучера, можна виділити психологічні, соціокультурні та філософські передумови виникнення релігії.

Психологічні передумови виникнення релігії можна назвати такі:

- 1) конфлікт ефективності у внутрішньому світі Homo sapiens;
- 2) почуття відчаю перед невідомим і незадоволення тим, що пізнається людиною через досвід;
- 3) спроби емоційно доповнити невидиму і незрозумілу силу;
- 4) реакція на стресові ситуації; страх перед смертю.

Соціокультурні умови появи релігійних уявлень. По-перше, наявність елементарної соціальної організації: плем'я, клан, орда; вже існувало первісне суспільство з його нормами, цінностями, табу. По-друге, з'явилися стихійно вироблені та соціально врегульовані статеві стосунки і вимоги на зразок «не вбивати своїх», що були регламентовані і створювали для людини сферу забороненого. І як результат – саме заборонене набуло ознак таємничості. По-третє, безпосередність гомінідів вирішувати свої проблеми в межах їх соціуму; по-четверте, непередбачуваність людьми результатів своїх дій; по-п'яте, факт дихотомії людського існування. Первісна людина була затиснута в лещата між свободою та необхідністю дотримуватись певних правил.

Філософські теорії походження релігії. У контексті філософії релігії існують багато різноманітних теорій, які пояснюють походження релігії. Виділяють дві групи теорій: супранатуралістичні та раціоналістичні.

Супранатуралістичні теорії походження релігії – це ті теорії, автори яких доводять можливість появи релігії, безпосередньо звертаючись до надприродних агентів. Ось декілька таких теорій.

1. Теорія безпосереднього божественного походження. Суть її полягає в тому, що Бог, який створив світ і людину, існує довічно. Він відкривається якщо не всім людям, то пророкам. В основі релігії лежить Одкровення Боже, «Бог відкриває себе». Основою появи релігії було одкровення в значенні «скарбниці віри», але не особистісне одкровення.

2. Теорія божественної іманентності (властивий, притаманний чомусь) впливає з положення про природженість релігійних уявлень у людській свідомості (протестантські, католицькі богослови і православні, але не всі).

3. Теорія прамонотеїзму. Суть її в тому, що всім ученням релігійного характеру притаманна ідея «Первісного Одкровення». У будь-яких релігійних уявленнях ми можемо відшукати віру в єдиного Бога-творця, що передувала всім формам релігійності. Вперше цю теорію запропонував англійський філософ Ралф Кедворд. Змістовне її розкриття можна

знайти й у німецького теолога Г.Ф. Крейцера. Емпіричне обґрунтування теорії прамонотеїму виклав католицький священик Вільгельм Шмідт у роботі «Походження ідеї Бога». Він наводить відомості релігійної історії людства всіх народів, робить висновок, що навіть пігмеї вірили в єдиного Бога Творця, але ця віра була спотворена багатобожжям. Значну увагу приділяв цій теорії й шотландський учений Ендрю Ленг.

Раціоналістичні теорії походження релігії – це ті теорії, які пояснюють походження релігії раціональними засобами [3, с. 21].

В усі часи свого існування релігія була певним відображенням наявних суспільних відносин, певного розуміння світу. У найдавніші часи діяльність людини мала лише привласнювальний, а не перетворювальний характер. Через це людина була майже цілком залежною від навколишнього природного світу і ні на практиці, ні в уяві не виокремлювала себе з нього. На цій стадії її розвитку сформувалися релігійні уявлення, за якими суспільне і природне середовище складало одне ціле, і світ являв собою систему уособлених у різних природних феноменах сил, яким були властиві вольові та розумові якості, та які були пов'язані між собою за принципом кровної спорідненості. Тобто світ уявлявся як проекція кровно-родових відносин, за якими організовувалося тогочасне суспільство.

Такий тип первісної релігії називається міфом. Для міфу характерна відсутність розмежування природного і надприродного, чуттєвого і духовного. Всі відомі міфологічні системи змальовують створення світу, але в них відсутня постать Бога-творця.

Протягом тисячоліть зі зміною суспільних і виробничих відносин міф розвивався, але згадані риси були властиві йому на всіх стадіях. Навіть класична давньогрецька міфологія подає ту саму картину: світ богів не відокремлений чіткою межею від світу людей, боги і люди підлягають тим самим законам долі. Навіть вічна молодість і безсмертя, по-перше, відносні, по-друге, досягаються суто природними засобами. Вищі з богів є надзвичайно могутніми, але не всемогутніми, і жоден із них не є творцем світу, який виник, за давньогрецькою міфологією, за первісного хаосу спонтанно. Прогрес тут, порівняно з первісними формами міфу, полягає в тому, що природні та соціальні сили персоніфікуються в образах людиноподібних богів.

Первісним формам мислення, як ми зазначили раніше, не було властиве відокремлення людського від природного. Зовнішні природні об'єкти – елементи ландшафту, рослини і тварини – уявлялися такими ж розумними і наділеними вольовими якостями, як і люди. Певні уявлення про них можуть дати вірування сучасних найпримітивніших племен Австралії, Полінезії, Африки, Південної Америки [1, с.50-52].

Звичайно за змістом міфологічні уявлення давньої людини були різноманітними. Але схожість історичних умов у проходженні становлення соціальності людини, приводило до спільних рис, які притаманні первісним релігійним віруванням. Тобто первісні релігійні уявлення існували у вигляді певних форм, які є спільними для первісної релігії будь-якої культури – у вигляді тотемізму, анімізму, магії, фетишизму [2, с. 38].

Магія (гр. *mageia* – чаклунство) – це віра в можливість впливу на довколишній світ через надприродне – фетишів, духів тощо шляхом чаклунського дійства.

Таким чаклунським дійством були, наприклад, ритуали мисливців деяких північноамериканських індійських племен ще в XIX ст.: перед початком полювання на бізонів вони виконували ритуальний танець, вважаючи, що завдяки цьому їм пощастить заманити бізонів до стійбищ і забезпечити вдале полювання.

В уяві людей магія посилювала їх вплив на природу. Тоді вважали, що людина може вплинути на природу не лише своєю працею (природні рухи), а й особливими символічними діями – обрядами (надприродний шлях).

Магію поділяють (з урахуванням її мети) на такі основні види: виробничу, лікувальну, застережну, військову, метеорологічну (магія погоди) та ін. Найпоширенішою була виробнича магія, яка, у свою чергу, мала кілька відгалужень: мисливська, риболовецька, будівельна тощо. З розвитком суспільства з'являються нові різновиди виробничої магії: землеробська, скотарська, гончарська, ковальська, навчальна, спортивна.

Фетишизм (порт. *fetico* – зачарована річ) – це віра в існування у матеріальних об'єктів надприродних властивостей.

Фетишами називають предмети, яким віруючі приписують надприродні якості. Порівняно з магією фетишизм є складнішою формою релігії. Якщо магія посилювала вплив на природу, то фетишизм наділяв неабиякими властивостями матеріальні об'єкти. До реальної корисності предметів додавали надприродні властивості бути помічниками й заступниками людей. У фетишизмі в зародковій формі з'являється ідея Бога.

У сучасних релігіях фетишизм зберігся у вигляді поклоніння священним предметам (хрести, ікони, мощі) та у вірі в талісмани й амулети. Талісман, на думку забобонних людей, приносить щастя, амулет оберігає від нещастя. Сучасними фетишами є, наприклад, іконки, ладанки, кулони, слоники, іграшки, «щасливі» квитки.

Анімізм (лат. *anima* – душа) – це віра в існування в тілі людини її двійника – душі, від якої залежать життя особи, її фізіологічний і психологічний стан.

Анімізм бере початок з приписування якостей двійників матеріальним об'єктам: людському тілу, тваринам знаряддям праці тощо. З часом до анімізму увійшли уявлення про двійників матеріальних процесів: хвороби, війни, ковальської справи та ін.

У слов'ян для визначення двійників застосовували два терміни: менш могутніх називали душами, могутніших – духами. Отже, анімізм – віра в існування душ і духів. Прикладом анімізму є деякі релігійні уявлення ескімосів Гренландії (XIX ст.), які вважали, що надприродні двійники були у кожної людини, дерева, струмка, звіра. Коли вмирала людина, їй у могилу клали знаряддя і предмети праці. Вважалося, що двійники цих речей служитимуть двійникам людських тіл у країні мертвих.

В анімізмі здійснюється подальше роздвоєння світу: світ реальних об'єктів нібито доповнюється світом духовної сутності. У багатьох народів головними двійниками були душі померлих родичів. Тому первісний анімізм ще називають культом предків. У початковому анімізмі двійники уявлялися як інше тіло, невидиме і невідчутне. У багатьох народів побутувала думка, що за деяких обставин двійника можна побачити, почути, відчутити: уві сні – як відображення, у воді – як тінь. На цій стадії розвитку релігії не існувало уявлення про безтілесну душу, двійники мислились як інша плоть, що має всі речові характеристики: форму, об'єм, вагу, колір, запах. Наприклад, гренландці вважали, що душі людей мають такі форми, як і їх тіла.

У сучасних релігіях анімістичний елемент посідає значне місце. Уявлення про Бога, сатану, ангелів, безсмертні душі – все це є ускладненим анімізмом. Самостійно анімізм живе у вірі в привиди і спиритизмі.

Тотемізм (індіан. *от-отем* – його рід) – це віра в надприродну спорідненість груп людей (роду, племені) з певними видами тварин, рослин.

Тотемами називають тварин, яких первісні люди вважали своїми надприродними родичами. У тотемах вони вбачали покровителів роду й племені, захисників, помічників у розв'язанні всіх конфліктів. Тому свої родові колективи первісні люди називали іменами тотемних тварин. Наприклад, родові колективи північноамериканських індіанців з племені журавля у XVII ст. мали назви журавля, сома, гагари, ведмедя. А в Австралії наприкінці XVIII – на початку XIX ст. на запитання європейців «Хто ти такий?» – абориген відповідав: «Я – кенгуру» або «Я – личинка комахи». Такими відповідями вони начебто підтримували свій кровний зв'язок з тотемами.

Спочатку тотемами вважали тільки тварин, які були об'єктом полювання. Пізніше (із збільшенням кількості людських колективів) поклоніння поширилося на решту тварин, а в окремих народів – і на рослини й природні чинники. Наприклад, в австралійців тотеми були собака Дінго, водяна лілія, оливкове дерево, великий камінь, гарячий вітер, дощ, сонце.

Тотемізм – елемент усіх сучасних релігій. Особливо відчутний його вплив в індуїзмі, де багатьох тварин вшановують як священних. Найпочесніше місце серед них посідає корова. Сліди тотемізму простежуються й у християнстві. Святий дух православні зображують у вигляді голуба, а Христа часто називають «агнцем» (ангелом). В обряді ритуального з'їдання

тотема втілене християнське таємне причащення, під час якого віруючі, споживаючи хліб і вино, з'їдають тіло і п'ють кров Бога [4, с. 41-44].

Як висновок варто сказати, що в первісних людей з розвитком родового ладу розвивалися і релігійні вірування, які були тісно пов'язані зі світом природи, що оточувала людину. Ці вірування вилилися в поклоніння духам, рослинам, тваринам, віру в власного двійника. Тобто первісні релігійні уявлення існували у вигляді певних форм, які є спільними для первісної релігії будь-якої культури – у вигляді тотемізму, анімізму, магії, фетишизму і т.ін.

Перелік посилань

1. Бублик С.А. Релігієзнавство: навчальний посібник. Київ, 1999, 496 с.
2. Гудіна Н.М. Релігієзнавство. Ніжин: видавець ПП Лисенко М.М., 2011. 2012 с.
3. Кучера Т.М. Релігієзнавство [Електронний ресурс] : навчальний посібник. Київ: КНЕУ, 2016. 95 с. с. 21
4. Лубський В.І., Теремка В.І. Релігієзнавство: підручник. Київ: видавничий центр «Академія», 2000. 408 с.